

ХУДУДИЙ ЭҲТИЁЖЛАРГА ҚАРАБ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ ВА МОДЕЛЛАРИ

Довутов Фахриддин Жавлиевич
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мазкур мақолада ҳудудий эҳтиёжларга қараб ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришнинг назарий асослари ва амалий моделлари таҳлил қилинган. Тадқиқотда ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий тафовут, аҳолининг ижтимоий эҳтиёжлари, бюджет сиёсатининг дифференциаллашуви ҳамда ресурсларни тақсимлаш механизмлари ўрганилган. Муаллиф томонидан ижтимоий ҳимоя харажатларини режалаштиришнинг оптималлаштирилган модели таклиф этилиб, халқаро тажрибалар асосида минтақавий молиявий барқарорликни таъминлаш йўллари асослаб берилган. Натижалар Ўзбекистон ҳудудлари мисолида эмпирик таҳлил асосида келтирилган.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, молиялаштириш, ҳудудий эҳтиёжлар, бюджет сиёсат, моделлар, иқтисодий барқарорлик, ижтимоий тенглик, ресурс тақсимоти, давлат харажатлари, ижтимоий дастурлар, эҳтиёж индекси, молиявий самарадорлик.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МОДЕЛИ ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НА ОСНОВЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ

Довутов Фахриддин Жавлиевич
Академии государственной политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан
независимый исследователь

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и модели финансирования системы социальной защиты с учетом региональных потребностей. Проанализированы экономические различия между

регионами, социальные запросы населения, дифференциация бюджетной политики и механизмы распределения ресурсов. Автором предложена оптимизированная модель планирования расходов на социальную защиту, а также обоснованы направления обеспечения финансовой устойчивости регионов на основе международного опыта. Приведён эмпирический анализ на примере регионов Узбекистана.

Ключевые слова: социальная защита, финансирование, региональные потребности, бюджетная политика, модели, экономическая устойчивость, социальное равенство, распределение ресурсов, государственные расходы, социальные программы, индекс потребностей, финансовая эффективность.

THEORETICAL BASIS AND MODELS OF SOCIAL PROTECTION FINANCING BASED ON TERRITORIAL NEEDS

Dovutov Faxriddin Javliyevich
Academy of Public Policy and Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan
independent researcher

Annotation. This article examines the theoretical foundations and models of financing social protection based on regional needs. The research analyzes economic disparities among regions, population social demands, differentiated budget policies, and resource allocation mechanisms. The author proposes an optimized model for planning social protection expenditures and substantiates strategies for ensuring regional financial stability using international experiences. Empirical analysis is provided through the example of Uzbekistan's regions.

Keywords: social protection, financing, regional needs, budget policy, models, economic stability, social equality, resource allocation, public expenditure, social programs, needs index, financial efficiency.

Кириш. Ижтимоий ҳимоя тизими ҳар бир давлатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигини таъминловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. У аҳолини камбағаллик, ишсизлик, касаллик, ногиронлик ва қарилик каби хавфлардан муҳофаза қилишни кўзлайди. Замонавий шароитда

ижтимоий ҳимояни самарали амалга ошириш учун унинг молиялаштириш тизимини ҳудудий эҳтиёжлар асосида йўлга қўйиш зарурати ортиб бормоқда. Чунки мамлакат ичидаги ҳар бир ҳудуд иқтисодий салоҳияти, аҳоли таркиби, демографик ҳолати ва ижтимоий муаммолари жиҳатидан фарқланади. Шу боис, бир хил марказлашган ёндашув ўрнига, ҳудудий эҳтиёжларга мослаштирилган молиялаштириш моделини жорий этиш ижтимоий адолат ва самарадорликни таъминлайди.

Ижтимоий ҳимоя тизими ҳар бир давлатнинг ижтимоий барқарорлигини таъминловчи энг муҳим институтлардан биридир. Бугунги кунда иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви, аҳолининг турмуш даражаси ва демографик ўзгаришлар ижтимоий ҳимоя сиёсатини янги ёндашувлар асосида қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда. Айниқса, ҳудудий тафовутлар ва ресурсларнинг нотекис тақсимланиши шароитида ижтимоий ҳимояни молиялаштиришда дифференциал ёндашув зарурий эҳтиёжга айланмоқда. Бу ёндашув ҳар бир ҳудуднинг демографик, иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичларига мос равишда ресурсларни тақсимлаш имконини беради. Халқаро тажрибалар шуни кўрсатадики, ижтимоий дастурларни самарали молиялаштириш ҳудудий эҳтиёж индексига асосланганда ижтимоий тенгликка эришиш имконияти ошади. Ўзбекистон мисолида бу жараёни амалга ошириш учун ҳудудлар кесимида ижтимоий ҳимоя харажатларини баҳоловчи моделларни ишлаб чиқиш долзарб масаладир. Шу боисдан, ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади — ҳудудий эҳтиёжларга қараб ижтимоий ҳимоя молиялаштиришнинг назарий асосларини очиб бериш ва амалий моделни таклиф қилишдан иборат. Тадқиқотда назарий таҳлил, компаратив ва эмпирик методлардан фойдаланилган. Натижалар асосида ижтимоий сиёсатни янада дифференциаллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Методология. Тадқиқот методологик жиҳатдан тизимли таҳлил ва қиёсий ёндашувларга таянган. Тизимли таҳлил орқали ижтимоий ҳимоянинг молиялаштириш манбалари, давлат ва маҳаллий бошқарув ўртасидаги муносабатлар ўрганилди, қиёсий таҳлил орқали Россия, Украина, Латвия ва

Эфиопия мисолида ҳудудий ижтимоий молиялаштиришнинг турли моделлари солиштирилди. Индикатор таҳлили орқали эса аҳолининг даромад даражаси, ишсизлик, демографик ўзгаришлар ва маҳаллий бюджет салоҳияти асосида эҳтиёж харитаси шакллантирилди. Тадқиқотнинг назарий асоси адолатли тақсимот ва самарадорлик назарияларига, амалиёт қисми эса децентрализация ва жамоавий молиялаштириш моделларига таянади.

Ижтимоий ҳимоя тизими аҳолининг ижтимоий хавф-хатарларга дуч келган қатламларини қўллаб-қувватлашга қаратилган иқтисодий ва ҳуқуқий чоралар мажмуасидир. У давлатнинг ижтимоий сиёсатининг энг муҳим йўналиши бўлиб, барқарор иқтисодий ўсиш ва ижтимоий адолатни таъминлашга хизмат қилади. Ўзбекистон ҳудудлари ўртасидаги иқтисодий салоҳият ва аҳолининг даромадлари кескин фарқланади. Шу боис ижтимоий ҳимоя харажатларини бир хил мезонда белгилаш самарадорликни пасайтиради. Ҳудудий эҳтиёжларни инобатга олган дифференциал молиялаштириш тизими ресурслардан оқилона фойдаланишга имкон беради. Ижтимоий ҳимоя молиялаштиришда классик ва замонавий назариялар бирлашади: кейнсчилик модели давлат харажатларини ошириш орқали талабни рағбатлантирса, неоинституционал ёндашув ресурс тақсимотида самарадорлик ва шаффофликни таъминлашга урғу беради. Россияда ўтказилган тадқиқотлар ҳудудлар бўйича ижтимоий дастурларнинг молиялаштиришдаги тафовут аҳолининг ижтимоий ҳимоя даражасига бевосита таъсир қилишини кўрсатди. Масалан, федерал қўшимча маблағлар тенг тақсимланмаган ҳудудларда кам таъминланган аҳоли улуши юқори бўлиб қолган. Скандинавия мамлакатлари, Германия ва Жанубий Корея тажрибалари ҳудудий эҳтиёж индекслари асосида молиялаштиришни ташкил этишда муваффақиятли бўлган. Бу ёндашувда “social protection score” тизими орқали ҳар бир ҳудуднинг ижтимоий заифлик даражаси баҳоланади.

Ўзбекистонда 2023 йилда ижтимоий ҳимоя харажатлари ЯИМнинг 8,3 фоизини ташкил этган бўлса, ҳудудлар кесимида бу кўрсаткич 4,5% дан

12,1% гача фарқ қилган. Бу эса ресурс тақсимотида тенглик етишмаслигини кўрсатади.

1-жадвал

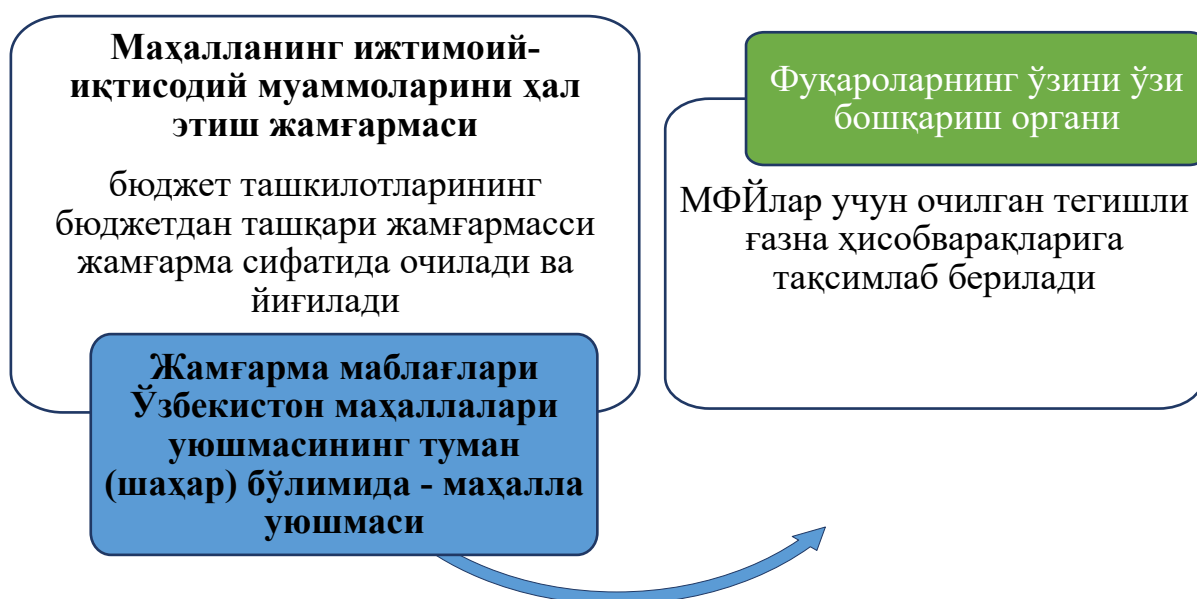
Ўзбекистон ҳудудлари бўйича ижтимоий ҳимоя харажатлари (млрд сўм, 2023 йил)

Ҳудуд	Харажатлар (млрд сўм)	ЯИМга нисбати(%)	Эҳтиёж индекси
Тошкент шаҳри	12 450	7.5	0.82
Андижон вилояти	7 320	10.8	1.13
Сурхондарё вилояти	6 210	12.1	1.25
Қорақалпоғистон	5 890	11.6	1.18

Ҳудудий эҳтиёжларга асосланган молиялаштириш тизими ижтимоий ҳимоя сиёсатининг янги парадигмаси сифатида қаралмоқда. Бу тизим ижтимоий хизматларнинг манзиллилиги ва адолатлилигини оширади, ресурслардан самарали фойдаланишга замин яратади. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Ўзбекистон учун ҳудудий дифференциал ёндашувни қонунчилик даражасида мустаҳкамлаш ва электрон мониторинг тизимлари билан интеграция қилиш зарур. Шунингдек, халқаро тажрибага асосланган «Эҳтиёж индекси» модели минтақалар ўртасидаги молиявий номутаносибликни камайтиради, аҳолининг энг заиф қатламларини қўллаб-қувватлашга хизмат қилади. Натижада, ижтимоий ҳимоя тизими барқарор, самарали ва адолатли молиялаштириш тамойилларига асосланади.

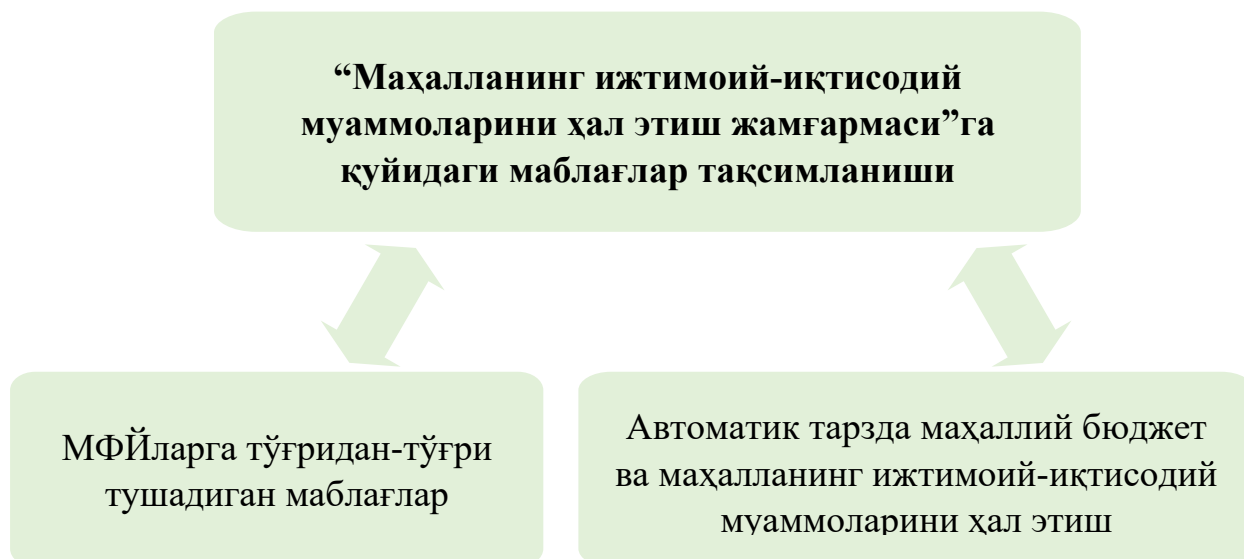
2023 йил 21 декабрдаги “Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси фаолиятини йўлга қўйиш ва маҳаллаларда бошқарув тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-402-сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорининг 3-иловасида “Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси маблағларидан фойдаланиш тартиби тўғрисида низом” тасдиқланиб, мазкур низомда маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси маблағларини шакллантириш, улардан фойдаланиш, ҳисоб ва ҳисоботини юритиш тартибини белгиланди.

Ушбу Жамғарма юридик шахс ҳисобланмайди ва ҳар бир фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ҳузурида ташкил этилади, Жамғарма маблағлари Ўзбекистон маҳаллалари уюшмасининг туман (шаҳар) бўлимида бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари жамғармалари шаклида очилган ғазна ҳисобварақларида йиғилади ҳамда МФЙлар учун очилган тегишли ғазна ҳисобварақларига белгиланган тартибда тақсимланади. Шунингдек, жамғарманинг жорий йилда фойдаланилмаган маблағлари бюджетга олиб қўйилмайди ва улардан кейинги йилда фойдаланиланиши белгиланган.

1-расм. “Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси” маблағларини МФЙларга йўналтириш мантиқий чизмаси.

“Маҳалла бюджети” тизимини амалиётга жорий этишда ҳар бир маҳалладаги “Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси”га қуйидагича икки турда тақсимот амалга оширилади.

2-расм. “Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси” маблағларини МФЙларга тақсимланиши мантиқий чизмаси.

Юқоридаги расмга кўра МФЙларга «Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси»га тушган маблағлар қуйидаги ҳолларда тўғридан тўғри тақсимооти амалга оширилади:

-жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк ва ер солиғи бўйича ундирилган маблағларнинг (нотурар жойлар бўйича ундириладиган мол-мулк ва ер солиғи бундан мустасно) **10 фоизи** миқдори;

-маҳалла идоралари орқали кўрсатилган давлат хизматлари учун ундирилган йиғимнинг **10 фоизи**.

Ушбу ҳолатда маҳаллада қандай давлат хизматлари кўрсатилади деган савол ўринли ҳисобланади.

2023 йил 21 декабрдаги “Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси фаолиятини йўлга қўйиш ва маҳаллаларда бошқарув тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-402-сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорининг 4-иловасида кўрсатилган давлат хизматлари

3-расм. 2024-2025 йилларда маҳаллаларда агентлар томонидан кўрсатиладиган давлат хизматлари рўйхати

Адлия вазирлиги ва Рақамли технологиялар вазирлиги билан биргаликда 2024-2025 йилларда маҳаллаларда кўрсатилган давлат хизматларининг агентлар томонидан кўрсатилишини йўлга қўйилиши белгиланган ва ушбу рўйхат адлия вазирининг буйруғи билан тўлдирилиши мумкин.

Юқоридаги давлат хизматларининг агентлар томонидан кўрсатилишини йўлга қўйилиши олис аҳоли пунктларининг давлат хизматларидан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш, шу жумладан маҳалла фуқаролар йиғинлари раисларининг ва аҳолининг давлат хизматларидан фойдаланиш бўйича билим ва кўникмаларини оширган ҳолда, «марказ-маҳалла-фуқаро» тамойили бўйича Марказлар орқали кўрсатилаётган хизматларнинг ҳар бир оилага кириб боришини таъминлашга қаратилган ҳисобланади. Шунингдек, ҳар бир маҳаллада яшовчи аҳолининг давлат хизматларига бўлган талаби ва эҳтиёжидан келиб чиқиб, жойларга чиққан ҳолда, «маҳаллабай» асосида манзилли хизмат кўрсатиш. Бу борада

аҳолининг давлат хизматидан қониқиш даражасини оширишга қаратилдан давлат сиёсатининг кўриниши сифатида баҳоланади¹.

ХУЛОСА

Худудий эҳтиёжларга қараб ижтимоий ҳимояни молиялаштириш тизими мамлакатда ижтимоий барқарорликни таъминлашнинг муҳим механизми ҳисобланади. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, бир хил марказлашган ёндашувдан кўра, ҳар бир худуднинг иқтисодий салоҳияти, демографик ҳолати ва ижтимоий муаммоларини инобатга олган дифференциал молиялаштириш модели самарадорлик ва манзиллик даражасини оширади. Бу эса давлат маблағларидан оқилона фойдаланиш, аҳолининг эҳтиёжларини аниқ баҳолаш ва ижтимоий адолатни таъминлаш имконини яратади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган институционал ислохотлар, хусусан, “Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармаси”нинг ташкил этилиши маҳаллий даражадаги ижтимоий хизматларни молиялаштириш тизимини янги босқичга олиб чиқмоқда. Бу орқали маҳалла фуқаролар йиғинлари ўз худудидаги эҳтиёжларни мустақил аниқлаш, ресурсларни самарали тақсимлаш ва давлат хизматларининг қамровини кенгайтириш имкониятига эга бўлмоқда. Шу билан бирга, жамғарма маблағларини тақсимлашда «эҳтиёж индекси» ва «худудий самарадорлик коэффиценти» каби кўрсаткичлардан фойдаланиш ижтимоий молия сиёсатини илм-фан ва рақамли таҳлил асосида бошқаришга шароит яратади.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий ҳимояни худудий эҳтиёжларга асосланган ҳолда молиялаштириш тизими мамлакатда барқарор ижтимоий ривожланишни таъминлаш, маҳаллий бошқарув субъектларининг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 апрелдаги “Давлат хизматлари кўрсатишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни қисқартириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-113-сон Фармонининг 1-Иловаси “Давлат хизматлари кўрсатиш тизимини модернизация қилиш ва жадал ривожлантиришнинг 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган миллий стратегияси”

масъулияти ва ҳисобдорлигини кучайтириш, ҳамда “одам марказидаги” давлат сиёсатини амалда рўёбга чиқаришнинг муҳим қадами ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги ПҚ–402-сон қарори — “Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси фаолиятини йўлга қўйиш ва маҳаллаларда бошқарув тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”.

2. “Ижтимоий ҳимоя тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2021 йил 16 август.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ–58-сон Фармони “Ижтимоий соҳани ислоҳ қилишни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2023 йил.

4. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги. (2024). Ижтимоий ҳимоя харажатларини молиялаштириш бўйича ҳисобот. Тошкент.

5. UNDP (2023). Inclusive Social Protection and Sustainable Development. New York: United Nations Development Programme.

6. World Bank (2022). Targeting Social Assistance Effectively in Central Asia. Washington, D.C.

7. Asian Development Bank (2022). Social Protection Index Update for Central Asia. Manila.

8. Hasanov N. (2020). Ijtimoiy siyosatning moliyaviy mexanizmlari. Тошкент: ТДИУ нашриёти.

9. Karimova D. (2023). *Hududiy farqlar va ijtimoiy adolat*. Тошкент: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ нашриёти.

10. IMF (2021). *Fiscal Policy and Social Safety Nets: Ensuring Sustainability in Developing Countries*. Washington, D.C.

11. Pardaev, U. U. (2024). *Hududiy ehtiyojlarni moliyalashtirish modeli: iqtisodiy tahlil*. Давлат сиёсат ва бошқарув академияси илмий тўплами, №2.